

Lehetett-e Sylvester János egy bécsi nyomtatványtöredék magyarra fordítója?

1. BORSA GEDEON 1969 júniusában a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából romániai könyvtárakban kutatott régi magyar nyomtatványok után. Útjának gyümölcse többek között négy, addig példányból ismeretlen mű fellelése volt. Ezek közül az egyik a volt unitárius kollégium könyvtárában a BMV 260 jelzet alatt szereplő kötet, amely két összekötött, erősen hiányos, címlap nélküli nyomtatványtöredéket tartalmaz. A másodikat 308a sorszámmal illesztették be az RMNy.-be (a továbbiakban röviden csak 308a-ként utalok rá; a kiadvány fotómásolata megtekinthető az OSZK Régi Nyomtatványok Tára FM2 3498 jelzetű mikrofilmjén). BORSA kiderítette róla, hogy a szerző Saint John Fisher rochesteri püspök (latinosan Joannes episcopus Rophensis v. Roffensis, magyarosan Fisher Szent János), a mű pedig a „Psalmi seu precationes ... item Psalmi aliquot selecti ex Davide” címen, első kiadásban 1509-ben, Londonban megjelent latin zsolnároskönyvének magyarra átültetett változata. A fordító azonban már a kortárs jezsuita szerzetes, Szántó István számára is ismeretlen volt. BORSA (1969: 208) idézi az 1574-ben kelt levelet, amelyben Szántó a magyar nyelvű katolikus kiadványok megjelentetését szorgalmazta, és felsorolta az általa addig ismert ilyen jellegű nyomtatványokat, említve John Fisher művét is: „Vidi et orationes quasdam Rophensis a quodam ignoto authore translatas”. Ebből a megjegyzésből arra lehet következtetni, hogy a nyomtatvány sehol nem tüntette föl a magyar fordító nevét.

A kiadásról az RMNy., valamint BORSA (1969) szerint csak annyit lehet biztosan tudni, hogy Caspar Stainhofer nevéhez fűződik. A mű Bécsben, valamikor az 1570-es évek elején jelenhetett meg. A töredék elején álló ajánlás a nyomdász nevében szól Draskovich György zágrábi püspökhöz, aki 1563-tól 1573. június 9-ig (kalocsai érseki kinevezéséig) töltötte be hivatalát. A szövegben Sylvester magyar Újtestamentuma (a továbbiakban használok az ÚT. rövidítést is) mint tervezett kiadvány szerepel: „ez vtan nagiobbat igiekőznem mijnden szolgálatommal es gond vifelelemmel Nagifagodnak es az kőroztien nepnek ky adnij. De miért hogij az Magiar

Vrak keuffen vadnak, nijnchen kij feghitfeleggel lenne az Chiftus neue dijchijretiert, es az hiõtnek meg tartafaert, W i j t e l t a m e n t o m n a k n i o m t a t a f a r a , k i t magiar orfzag fziujue fzerijnt kijuannia twlem, w d õ r e k e l h a d n o m ” (az A iij jelzetű ív rektóján, kiemelés tőlem). Ezért a 308a biztosan 1574 előtt került ki a sajtó alól (akkor adta ki Stainhofer az ÚT.-ot). A kolozsvári akadémiai könyvtárban fellelt kötetben a vizsgált töredék össze van kötve egy másikkal, amelyet kolofonja szerint 1572-ben nyomtatott a bécsi műhely. Mivel a két kiadvány nyomdai kivitele is megegyezik, ezért ehhez közeli időpontot tarthatunk valószínűnek a 308a megjelenését illetően is. Mindent egybevetve az RMNy. által megállapított 1572 körüli dátum valószínűnek látszik.

A 24 fólióból álló, az ajánláson kívül egyetlen bűnbocsánati ima töredékét tartalmazó nyomtatványrészletet felfedezése óta nem tanulmányozták behatóbban, valószínűleg ezért kerülte el a kutatók figyelmét, hogy a szöveg nyelvi megformáltság szempontjából meglehetősen hasonlóságokat mutat Sylvester János magyar nyelvű alkotásaival: a „Puerilium colloquiorum” magyar részeivel (faksimilében: A két legrégebbi magyar nyelvű nyomtatvány, kiad. és bevez. MELICHJÁNOS, Bp., M. Nyelvtud. Társ., 1912, a továbbiakban a PC. rövidítés is jelölheti, RMNy.-száma: 8) és az Újtestamentum-fordítással (faksimilében: Sylvester János: Új Testamentum. Újsziget 1541, hasonmás kiadás, Bp., 1960, Bibliotheca Hungarica Antiqua 1., RMNy.-száma: 49). Jelen tanulmányban megkíséreltem bizonyítani, hogy a nyelvi egyezések mennyisége és jellege miatt a mű magyarra fordítójának Sylvester Jánost kell tartanunk.

2. A szövegek hasonlóságai akkor tűntek föl számomra, amikor a korai magyar nyelvű nyomtatott írásbeliség digitális korpuszát állítottam össze, és elemeztem a névszójelezés és -ragozás nyelvi változóit. A korpusz hozzáférhető a világhálón, címe: <http://www.ektf.hu/konyvtar/Korpusz/korpuszmain.html>. A névszójeles és -ragos alakok teljes konkordanciája is megtalálható itt, tehát a tanulmányban közölt adatok és példák ellenőrizhetők. A vizsgálat eredményeit PhD-disszertációmban összegeztem (KALCSÓ 2009). A korpuszban Sylvester művei közül a „Puerilium colloquiorum” magyar nyelvű része teljes terjedelmében, az Újtestamentum-fordítás pedig egy 6800 szavas mintával szerepel (a teljes szöveg 5%-a). A 308a mintája a korpusz építéskor a kisebb terjedelmű szövegek esetében megállapított mintavételi minimumnak megfelelően ezer szavas. A szövegrészek nyelvi egyezései arra sarkalltak, hogy további kutatásokat végezzek, és kiderítsem, véletlen azonosságokról van-e szó, vagy statisztikailag is igazolható Sylvester szerzősége. Kiindulópontom az volt, hogy a XVI. századi nyomtatványok nyelvében még nagymértékben jellemző a korabeli nyelvi változók értékeinek egyedi eloszlású használata. A nyomtatott írásbeliség nyelvi egységesülése még nem volt olyan fokú, hogy viszonylag homogén nyelvezetű szövegeket eredményezett volna. Ha elegendő mennyiségű minta áll rendelkezésre, a változóértékek elemzése útján azonosítható egy-egy idiolektus. A korpusz névszóinflexiók alakjainak feltérképezése után például jól kirajzolódtak Heltai Gáspár, Székely István, Sylvester János és mások nyelvének sajátosságai, valamint bizonyos esetekben az azonos területen élő vagy tevékenykedő

írók nyelvjárása is (pl. egy néhány szerzőből álló északkeleti csoporté, amelyhez az *í*-zés különböző mértékű megléte, és további jellegzetességek kapcsolhatók).

A 308a magyar szerzőjének azonosítása során három lehetőséggel kell számolnunk: 1. a fordító egy eddig ismeretlen XVI. századi írónk; 2. a fordító nem Sylvester János, hanem valaki más, ismert kortárs; 3. Sylvester készítette a magyar szöveget. Az 1. lehetőség akkor igazolható, ha be tudjuk bizonyítani, hogy a vizsgált töredék szövege egyik korabeli szerzőhöz sem köthető, azaz ha találunk idiolektális sajátosságokat, olyan nyelvi formákat, amelyek teljesen egyediek, a kor más szerzőjére nem jellemzőek, vagy bizonyítani tudjuk, hogy a nyelvi változók eloszlása csak erre a nyomtatványra jellemző mintázatot ad. Mivel egyik sem bizonyult igaznak, ezt a lehetőséget kizárhatjuk. Az egyezések mellett természetesen különös figyelmet fordítottam a szerzők azonosságát kizáró ellentétek keresésére is, hiszen a második lehetőség akkor volna igazolható, ha Sylvesterre egyáltalán nem jellemző, viszont másra valló nyelvi sajátosságokra lelnénk (ellenkező esetben kizárható). A szerzőséget tehát három feltétel teljesülése esetén tarthatjuk valószínűnek: 1. a 308a nyelve Sylvester műveivel azonos alakokat tartalmaz; 2. más szövegben ezek az alakok együttesen nem fordulnak elő; 3. nincsenek ellentmondások a 308a és Sylvester nyelve között. Ezért nem csupán a terjedelmesebb magyar nyelvű Sylvester-szövegeket (a PC. 1686 szavas teljes szövegét és az ÚT. 6800 szavas mintáját), hanem az egész korpuszt összevettem a 308a-val, hogy kiderüljön, más szerzők esetében milyen mértékben mutatható ki hasonlóság. A tüzetesebb vizsgálatba nem a korpuszbeli ezerszavas részletet, hanem a töredék ajánlás utáni részét, azaz az imádságot vontam be (az A iij jelzetű ív verzójától a D iijj verzójáig, ahol a szöveg megszakad). A minta még így is viszonylag kis terjedelmű (3136 szavas), ám arra már alkalmas, hogy az idiolektális sajátosságok azonosíthatóak legyenek.

Az ajánlást azért kell kizárnunk a vizsgálatból, mert minden jel arra mutat, hogy annak írója nem azonos a fordítóval. Nyelvezete eltér a főszövegétől, az alábbiakban felsorolom a legszembetűnőbb ellentmondásokat. (Az ajánlás az A ij–A iij jelzetű íveken található, így annak jelzeteit nem közlöm, mert a kis terjedelem miatt példái könnyen kikereshetők, a főszöveg adatainak a lelőhelyét viszont az ívjelzéssel megadom.) Az *-Ű* melléknévképző következetesen középzárt, pl.: *elzō* ('eszű'), *iletō* ('életű'), *nieluō* ('nyelvű'), míg a főszövegben egy zárt alakot találunk: *jdesbifzidū* ('édes beszédű', D r.). Az *ō*-zō *kōrōztien* szóalak kétszer is előfordul, míg a főszövegben csak *kerēft* (C viii r.), *kerēftzfaán* (C viii r.), *kerēftzfān* (C vi v.) stb. alakok találhatók¹. A *szerez* ige töve kétszer *ō*-zō alakban szerepel (*lžōrōzōt*, *lžōrōzet*), míg a főszövegben kizárólag illabiálisan fordul elő: *lžerzeik* (A vii r.), *lžerzifed* (C r.), *lžerzifnek* (C viii r.). Három adatban szerepel a *most* tő nyíltabban: *maftanij* (kétszer), *maftan*, míg a főszövegben kizárólag középzárt példákat találunk: *moftan* (többször, pl.: C ij r., C vi v.), *moftes* (B iv v.) stb. Az *í*-zés jóval szórványosabb, több *é*-zō tő és toldalék a főszövegben kizárólag *í*-zō formában található meg: *Tizteffeghes* : *tiztelzsig* (A iijj v.), *Fōlffeghes* : *fēlffighednek* (C viii r.), *vegheztem* : *vigre* (C ij r.), *kerriffel* : *kirlek* (D v.), *vēuen* : *viue* (C vii v.) stb. A *-VAL* rag hasonul: *kerriffel*, *aitatofaggal* stb., míg a szövegben kizárólag hasonulatlan alakokat találunk (l. 7.) stb.

¹ Ugyanakkor a *keresztjén* és a *kereszt* szavak nem azonos eredetűek. (A szerk.)

Az ajánlás szövege a nyomdász nevében szól a zágrábi püspökhöz. Mindezek miatt kétségbe vonhatjuk BORSA GEDEON véleményét: „Az ajánlás végén álló N. M. S. betűk talán a fordító nevét jelölik” (BORSA 1969: 208). Sokkal valószínűbb, hogy azok a nyomdászra utalnak. MOLNÁR JÓZSEF az ÚT. 1574-es kiadásának a tüzetes vizsgálata után azt feltételezte, hogy Stainhofernek lehetett magyar szedője vagy korrektora (MOLNÁR 1963: 22–3). Valószínű, hogy a 308a magyar nyelvű ajánlása az ő műve, az említett nyelvi sajátosságok az ő anyanyelvjárásának alakjai.

3. A Sylvester-szövegek és a 308a főszövege között igen sokrétű nyelvi egyezéseket lehet találni, vannak azonos hangtani, alaktani, mondattani, szókészletbeli formák. A korpusz első átfogó vizsgálata a névszóinflexiós jelenségekre terjedt ki, azért ebben a tanulmányban főként ezekre támaszkodom. A XVI. századi nyomtatványok tüzetes korpuszalapú elemzése során feltártam, hogy melyek azok a névszójelezési és -ragozási esetek, amelyekben variálódás tapasztalható (azaz nyelvi változóként jelennek meg, l. KALCSÓ 2009). Ezek közül jó néhány az adatok csekély száma (vagy éppen hiánya) miatt nem vizsgálható a Sylvester-korpusz és a 308a összevetésekor. Tárgyunk szempontjából a következő változók adatai relevánsak és vizsgálhatók:

- a) a *-k* többesjel mint relatív tő utáni nyílt véghangzó középzárttal szemben (pl. *házakat ~ házakot*),
- b) a birtokos személyjelek (Sg. 1., Sg. 2., Pl. 1., Pl. 2., Pl. 3.) mint relatív tő utáni nyílt véghangzó középzárttal szemben (pl. *lábamat ~ lábamot* stb.),
- c) az inessivusban álló *-ba/-be* a *-ban/-ben*-nel szemben (pl. *áll a kapuba ~ áll a kapuban*),
- d) az illativusban álló *-ban/-ben* a *-ba/-be*-vel szemben (pl. *megy a házban ~ megy a házba*),
- e) az elativusi, delativusi és ablativusi ragok középzárt magánhangzós alakja a zárttal szemben (pl. *házból ~ hazbul, házról ~ házrul, háztól ~ háztul*),
- f) az instrumentalis-comitativusi rag hasonult alakja a nem hasonulttal szemben (pl. *kézzel ~ kézvel*),
- g) a causalis-finalisi rag középzárt alakja a zárttal szemben (pl. *bűnért ~ bűnirt*),
- h) a temporalisi rag az előzményeivel szemben (pl. *Eger megszállásakor ~ megszállása koron ~ megszállása kort ~ megszállása korán ~ megszállása korban*),
- i) az essivus-formalisi *KÉPPEN > -KÉPPEN* középzárt alakja a zárttal szemben (pl. *egyképpen ~ egykíppen*).

A felsoroltakban (és más nyelvi jellegzetességekben) a Sylvester-művek és a 308a feltűnő, jelentős mértékű egyezést mutatnak. Az alábbiakban ezeket veszem sorra.

4. A többesjeles és a birtokos személyjeles relatív tövek utáni véghangzó nyelvállása szempontjából a 308a nagyon hasonló képet mutat, mint Sylvester művei. Voltaképpen a tárgyragos alakok vizsgálatára kell szorítkoznunk, mivel a primer ragok közül ez az egyetlen, a középmagyar elején is eleven toldalék, amely előtt ingadozó nyelvállású magánhangzó van. A vokális nyíltsága szempontjából két típust lehet megkülönböztetni. A nyomtatványok nagyobb részében kizárólag nyílt

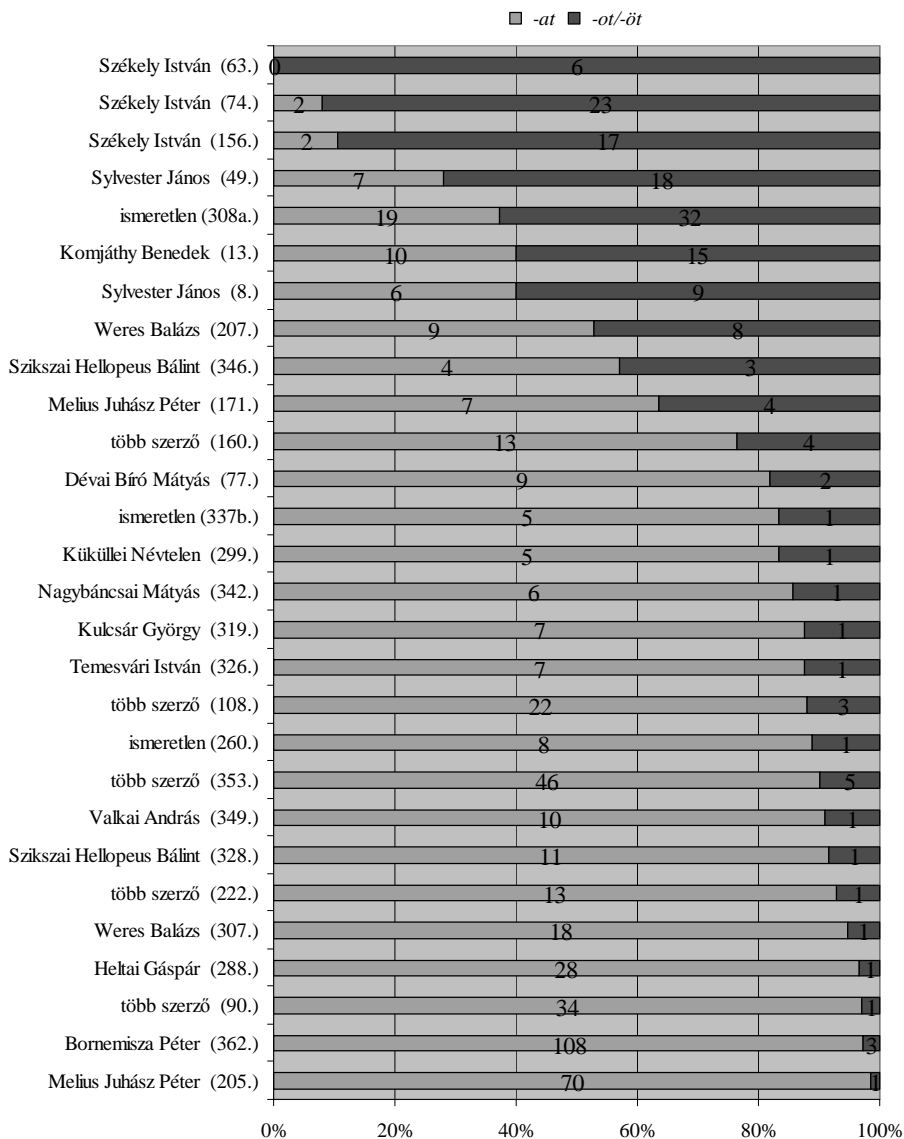
alakok szerepelnek. A középső nyelvválású magánhangzót tartalmazó formák csak akkor azonosíthatók biztosan, ha veláris töveken vagy palatális labiális vokálissal szerepelnek, mivel a zárt *ĕ* jelölése a korai nyomtatványokban sem volt szokás. A középzártakat is használó 28 mű adatai az 1. ábrán látható diagramról olvashatók le (a szerzők neve után zárójelben az RMNy.-sorszám látható).

Ennek alapján megállapítható, hogy Székely István, Komjáthy Benedek és Sylvester János esetében valószínűsíthető a nagyobb arányú középzártság. A 308a -*kot*, -*mot*, -*dot* stb. végződésői több mint 60%-os arányban fordulnak elő: „Mert te io vagi, es irgalmas, es olli melli *azokot* es űduőzyted az te irgalmafságod űzerint az kik miltok nem valanak arra.” (B iv r.), „Az ű űzerelmiből, es irgalmaffágából valtameg *azokot*, kik eluefztenek vala” (C vi v.), „Fel indytām az te *haragodot* az en hamiffaghimual” (A vi r.), „fel emelnem az en *ortzāmot* te hozzād” (B ij v.) stb., de: „Vallion mene ideig forditodel előlem az te *ortzadat*?” (C v.), „Ne lűied en reām az te *niláidat*” (C ij v.), „te vram ű rea erefzteid mind az mű *hamiffaghinkat*” (C vi r.), „*azokat* valafztām magamnak, mellieket te nem kedueil” (A vi v.) stb. A többi szerző esetében 50% alatti előfordulási arány jellemző. E tekintetben tehát a Sylvester-nyomtatványokkal egy csoportba sorolható a vizsgált töredék, hiszen azokban is nagyjából azonos arányban szerepelnek a középzárt alakok. Csak az ÚT. példáinál maradva: „az iften imez kőuekből *fiakot* tāmābthaz az Abrahamnak” (B r.), „es az földnek kirali, oda kezdik vinni az ű *kazdagfágokot*” (Yy r.), „Ne kifirczed az te *uradot* iftenedet” (B ij r.), „Egyptombol hiuām meg az en *fiamot*” (A iiij v.) stb., összesen 27 adatban; de: „Es az ű reytekit meg n'ituañ, adanak űneki, *aiandikokat*” (A iiij r.), „En Iefus küldim el az en *angalomat*” (Yy v.), „Es azok legottan el haguañ az ű *haloiokat* ű vtanna meninek.” (B ij v.) stb., összesen 13 adatban. Megjegyzendő továbbá, hogy a többesjeles -*köt* alakra csak hét példa van a korpuszban (labiális palatális töveken szinte kizárólagos a -*ket* forma). A labiális véghangzók öt mű sajátjai: RMNy. 1: 49., 207., 299., 308a, 319. A Sylvester-Újtestamentum két adata: „hamiff dolognak láttatik ennekem, kőőzue boczātnom űtet az Czābārhoz, es meg nem ielentenem az *bűnőköt*, az mellekből vādoltatik” (cc v.), „Teremczetek annakokairt *gómólczőköt* mellek az illetnek meg iobbijtāfahoz illendők legenek” (B r.). A 308a is tartalmaz ilyeneket: „melli kerelzftfaán megfolfztā az fű, es hatalmas *ördögököt*” (C viii r.), „Ki menteid *űköt* az te neuedirt” (B iv v.). Ez újabb releváns egyezést jelent.

5. Az inessivusi és illativusi esetek ragjairól a TNYt. az alábbiakat mondja el. A kései ómagyar korpusz adatainak „31,13%-a az alak és a funkció viszonyát tekintve »szabálytalan«-nak mondható” (KOROMPAY 1992: 397). Ebből a nem hagyományos funkcióban (pl. illativusban) álló -*ban/-ben* az összes előfordulás 13,64%-a, míg az eredetitől eltérő funkcióban (pl. inessivusban) álló -*ba/-be* az összes adat 52,52%-a. Az alak és funkció megfelelésének három fő típusát különíti el: a) a -*ban/-ben* és a -*ba/-be* használatát világosan megkülönböztetöt, b) a két ragot közös -*ba/-be* alakban kiegyenlítő típust, c) a két ragot a -*ban/-ben* javára kiegyenlítő típust (vö. KOROMPAY 1992: 398–9). A korai középmagyar kori nyomtatott írásbeliséget képviselő korpusz adatait is elsősorban abból a szempontból fogtam vallatóra, hogy mintái mely típust testesítik meg.

1. ábra

A tárgyrag előtti nyílt és középzárt vokálisok aránya a korpuszban

Az inessivusi *-ba/-be* általánosnak mondható, mindössze 7 műben nincs rá példa (ezekben általában kizárólagosak a *-ban/-ben* alakok). Jelen vizsgálat szempontjából irreleváns ez a típus, mivel mind Sylvester, mind a 308a esetében a korpusz átlagának megfelelő arányban fordulnak elő az ide sorolható adatok.

Az illativusban álló *-ban/-ben* alakok igen elterjedtek: 62 mintában találhatók példák. 12 műben kizárólagosak, további 16-ban 50% feletti arányban szerepelnek.

Ezek zöme historiás ének, ahol a rímkényszer miatt a szokásosnál amúgy is nagyobb számban fordulnak elő. Összesen 41 mintában (Sylvester szövegeiben és a 308a-ban is) azonban nincsenek ilyen adatok. Az összefüggés ezekben az esetekben is szignifikánsnak mondható: Sylvesternél 165 inessivusi *-ban/-ben* mellett nincs ellenpélda, a 308a-ban ugyanígy: 49 adat, ellenpélda nélkül. A példák idézésétől ez esetben helytakarékoságból eltekintek, a fentebb említett webcímen a ragos alakok konkordanciájában megtalálható az összes adat. Az inessivus mindkét műben kizárólag *-ban/-ben* formájú, így nincs mit összevetni. Ebből a szempontból tehát ismét egyezést találunk.

6. Az elativusi, delativusi és ablativusi raghármias nyíltsága szempontjából a korpusz mintái csoportokba rendezhetők. Egy korábbi tanulmányomban részletesen ismertettem ezeket (KALCSÓ 2007). A 308a a *-BÓL, -RÚL, -TÚL* típusba tartozik. Az elativusi ragra 20 adat van, ebből 19 középzárt: „megmofa múnkót az mû *búnúnkból*” (D ij v.), „Ki nem terek az en *gonofflaghombol*” (A viii r.), „Tedd azt vram iften hogi tériek meg az en gonofz *vtaimbol*” (D iij v.) stb., 1 zárt: „az titok gonofz *búnókbú*l tífztytsmeg enghemet” (D ij r.). A delativus kizárólag zártan szerepel 10 adatban: „Az en jffiuflagomnak *búneirú*l es az en *vitkëimrú*l meg ne emlékezzél” (D iij r.), „eggi *gonoffägrul* más gonoffagra meneik” (A vii v.) stb. Az ablativus ugyancsak ellenpélda nélkül zárt 7 adatban: „Bizonau te ellened vitkeztem *germeklighthetú*l fogua mind ez napiglañ” (B iij r.), „megmenekedünk az *haragtul* ű altala” (C vii r.), „Kitzoda tífzta az *fertelme/sigtú*l” (D iij r.) stb.

A korpuszban a 308a mintáján kívül további tíz mű (RMNy. 1: 49., 77., 78., 88a, 173., 213., 295., 296., 340., 350.) képviseli ezt a típust. Köztük szerepel Sylvester Újtestamentuma, amelyben az adatok eloszlása (elsőként minden esetben a középzártak számadatait felüntetve): elativus: 45 : 0, delativus: 1 : 42, ablativus 0 : 31, azaz Sylvester nyelvjárása is a *-BÓL, -RÚL, -TÚL* típust képviseli. Az ÚT. példáiból: „Ès fok nip kóuetę űtet *Galileabol, Decapoli/bol, ęs Ierulalemból, ęs Sidoorßagbol, ęs Iordan eluę valo egßb tartoman'okbol.*” (B ij v., ellenpélda nélkül), „te magad şrtelmet veheccz mind *ezekrú*l, *kikrú*l mû űtet vädolluk” (dd iij r.), „az halottaknak *reminfighekrú*l, ęs *fel tãmadãfokrul* itiltetem en” (dd v.), 1 ellenpélda van: „kiknek inai *belekról* el indultanak vala” (B ij v.), „el ßakada *eggmãftul* az gúlekezetnek fokafãga” (dd v.), „Az *údotú*l fogua kezde Iefus predicalni” (B ij r., ellenpélda nélkül). (A „Puerilium colloquiorum” alacsony adatszama miatt nem vethető össze érdemben.) Tehát Sylvester nyelve ebből a szempontból is megegyezik a vizsgált nyomtatványával.

7. A névutói eredetű instrumentalis-comitativusi ragot az ómagyar korban az etimon elején álló [β] változásai miatt a tő és a rag hangteste között létrejövő hiátus különböző irányú megszüntetése vagy épp meg nem szüntetése miatt nagy alaki gazdagság jellemezte (vö. KOROMPAY 1991: 309–10, 1992: 379–80). A közép-magyar eleji nyomtatott könyvekben ebből a formakészletből már csak bizonyos elemek jelennek meg. A korpuszban magánhangzós szóvégeken *-val/-vel*, mássalhangzós szóvégeken az utolsó konzonánst jelölő kettőzött vagy egyjegyű betűvel, illetőleg hasonulatlanul, ugyancsak *-val/-vel* alakban található meg.

A 308a szövegében 33 hasonlatlan alakot találunk: „nized az te egigetlen eggi szűlöttedet, melliet az te ifteni *hatalmadual* nemzeil” (C vii v.), „el vēsz ez vilāg, mind *azokual* egetembe, kik ez vilagon vadnak” (C iv v.), „eggikoru volna az *iftenuel*” (C vii v.) stb., hasonult alakok nincsenek. A korpuszban a hasonlatlan alakok 42 műben fordulnak elő, vagyis a korban a nyomtatványok nyelvében eleve nem él ez a változat. Ezen minták közül azonban csak hét esetben szerepelnek az adatok több mint felében a nem asszimilálódott példák: az RMNy. 1: 8., 13., 49., 88a, 296., 337b, 350. sorszámúakban. Sylvester két műve (RMNy. 1: 8., 49.) közül az ÚT. adatszámja ez esetben is szignifikánsnak tűnik: 58 hasonlatlan példával szemben mindössze 4 hasonult áll: „Christufnak euangeliomāt irā Sido *betűkuel*” (A v.), „io lelki *efmšretuel* vifeltem en magamot” (dd r.), „Cefareaba le mene az Ananias fű pap, ęs az *vinekuel* egetembe, ęs egğ nimell Certullus neuű ielefeñ ęolo *mefteruel*” (dd iij r.) stb., de: „egğ Botul el vāluāñ *melliel* en ũ kōzōttōk āluāñ ezt kiāltām” (dd iij v.) stb.

8. Mielőtt a nyelvi egyezéseket tovább vizsgálnám, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az eddig említett változók értékeinek azonos eloszlása együttesen már csak Sylvester műveire és a 308a-ra jellemző. Tehát ha csupán ezek alapján kellene döntenünk, már akkor is igen valószínűnek kellene tartanunk a szerzők azonosságát. A 308a négy változóból három alakjainak a megoszlásában megegyezik még az RMNy. 1: 77. és 88a mintáival (azaz Dévai Bíró Mátyás „Orthographia Vngaricá”-jával és Batizi András „Kerezyeni tvdomanrvl valo rövid könyveczké”-jével). Mindkét szövegben az ország északkeleti részeire jellemző formákat találunk. Dévai esetében ez a többéves ott-tartózkodással, Batizi esetében pedig a szülőföld nyelvjárási hatásával magyarázható. Mindkettőben megtalálhatjuk viszont a 308a szerzőségét kizáró ellentmondó alakokat is: Dévainál a *-val/-vel* ragok következetesen hasonulnak (8 adatban, ellenpélda nélkül), Batizinál pedig a jelek utáni véghangzók következetesen nyíltak (14 adatban, ellenpélda nélkül). Mindkét szerzőnek vannak további művei is, amelyek még kevesebb egyezést mutatnak a 308a-val.

Ha folytatjuk a vizsgálódást, akkor további számos, egy-egy esetben önmagában is bizonyító erejűnek tartható megfelelést találunk.

9. Az időhatározói *-KOR* végződés és előzményei igen változatos eloszlásban jelennek meg a korpusz mintáiban (a *koron*, *kort* névutói alakokban, a *-kor* agglutinálódott rag formájában, a *korában*, *korán* birtokos személyjeles névszókkal alkotott birtokos szerkezetekben). A 308a nyelvben kizárólag a *koron* névutói alak fordul elő (néhány példában hosszú nazális jelével): „az te nag sferelmedirt, melliuel münkōt sfereteil meg *akkorones*, *mikoron* teneked ellenfghid volnank” (A v r.), „Ime bűnben szűleteim en, mert *akkoroñ* es bűnnek miatta fertelmes valeik, *mikoron* az en aniām enghemet szűle.” (B iij r.) stb. A *-kor* után ez a forma a leggyakoribb a többi szövegben is, összesen 70 műből adatolható. A *-kor* alaknál lényegesen nagyobb adatszámban azonban csak 25 nyomtatvány mintájában fordul elő (RMNy. 1: 16., 17., 49., 64., 74., 156., 162., 164., 208., 219., 284., 288., 289., 294., 304/1., 307., 308a, 315., 322., 324., 339., 348., 350., 358., 360.). Ezek közül a legtöbb *koron* alak Pesti Gábor műveiben, a Heltai-kiadványokban és Sylvester

János Újtestamentumában található. Heltai és Pesti más változók ellentmondó értékei és egyéb okok miatt kizárható a lehetséges szerzők köréből. Sylvester esetében azonban ismét jelentős mennyiségű példáról van szó: a 76 *koron* adata mellett mindössze 8 *-kor* forma található: „kezekbe viñnek tighedet hog' *valamikoroñ* meg ne űffed az kűbe az te labaidat” (B ij r.), „*Akkoroñ* be tellededek az mi Ieremias profatatul meg mondatott vala, *mikoroñ* ezt mondā” (A iij v.) stb., de: „*mikor* az Pält tőruiñbe hijtāk volna, vadolni kezdę űtet az Certullus” (dd iij r.), „Ennek azirt ßolgāll *mindenkor* tiñta ßűeduel” (A r.) stb. További jelentős egyezést jelent, hogy a *koron* névutós alakok nazálisát csak Sylvester és a 308a jelöli a példák egy részén hosszúnak az egész korpuszban.

10. Nem csupán a névszóragozáshoz kapcsolódó jelenség a 308a *é*-vel szembeni *í*-zése. Előfordul töben, hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyaránt, szuffixum előtt és szuffixumban is. Már TRÓCSÁNYI ZOLTÁN megállapította, hogy a XVI. századi nyomtatványok szerzői közül az *í*-ző alakok nagyobb mennyiségben Sylvesteren kívül Komjáthy Benedekre és Székely Istvánra jellemzőek (TRÓCSÁNYI 1935: 5). Komjáthy esetében valószínű, hogy nem saját nyelvjárásának a megnyilvánulásai val dolgunk (l. még alább). Székely István *í*-zése pedig jóval kisebb fokú, mint a többi szerzőé. Voltaképpen ki lehet jelteni: a XVI. századi nyomtatványok közül nagyobb mérvű, saját *í*-zést csak Sylvester János műveiben és az RMNy. 1: 308a jelzetű szövegtöredékben találunk.

Az 308a *í*-ző töveinek az elemzése egy másik tanulmány tárgya lehet. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy ezen tövek közül a legtöbb Sylvesternél is zárt alakban fordul elő. A toldalékok vizsgálatánál maradván megállapítható, hogy a korpuszban két szuffixum szerepel zárt alakváltozatban.

A causalis-finalisi *-ÉRT* rag öt szövegmintában (RMNy. 1: 8., 13., 49., 64., 308a) zárt (*í*-ző) alakban fordul elő. A 308a szövegében két *é*-ző ellenpélda található: „Vram irgalmazz ennekem az te newednek *ditziretyert*” (C iij v.–C iv r.), „emlekezzēl meg kijrlek *kijkert* fzenuede kinth” (C vi v.). Emellett azonban van 17 *í*-ző alak: „imādľāgot tūn *azokirt* kik az iftennek ellene tūttenek vala.” (C vi v.), „meg vereil az en *bűñomirt*” (C r.), „megbotraāñkozām az en hamifuoltomirt” (A vii v.) stb.

Az RMNy. 1: 13., azaz Komjáthy Szent Pál levelei-fordítása esetében két, egymást követő, kapcsolódó szövegmondatban fordul elő a 4 *í*-ző alak – ez valószínűvé teszi, hogy a Komjáthyról több kutató által is feltételezett (l. pl. MOLNÁR 1963: 50.) – a korban elfogadott – részleges plagizálás, kompilálás nyomaival, nem pedig a szerző saját nyelvjárási alakjaival van dolgunk. Ezt a feltevést erősíti az a tény is, hogy a Komjáthy-műrészletekben 53 *é*-ző forma található. Az RMNy. 1: 64., azaz Ozorai Imre „De Christo et eius ecclesia...” című műve esetében pedig egyetlen szóalak 4 példájáról („*azyrt*”) van szó, amelyek mellett 27 középzárt alak van. Sylvester műveiben azonban ellenpélda nélküli a zárt forma, összesen 51 adat található rá a korpuszbeli mintákban, példák az ÚT.-ból: „Iobb ßűuel felelek meg az en űgemben en *magamirt*” (dd iij r.), „Vgān ezen ighe niha az ollan *kinirt* vítetik, mellet az *vir ontāfirt* kell ßenuedni” (3z iij r.) stb., a PC.-ből: „Myth akarz *myrth*

maraggyak.” (13. lap), „Myth zoolaz ekkyppen my okyrth.” (47. lap) stb. Ez az egyezés önmagában is igen figyelemreméltó.

A másik *i*-ző szuffixum, a korban még névutószerűen is használt *-KÉPPEN* a 308a-ban szintén kizárólag 6 zárt adatban fordul elő. A korpuszban további 6 műben szerepel ebben az alakváltozatban: RMNy. 1: 8., 13., 49., 74., 156., 207. A 308a példáiból: „meg fzegheim az en hűtómót, *azonkippeñ* mint az affzon fzeghimeg hűteit az ű vrānak” (A vii v.), „*mikippen* tamaggianak fel azok, az ű bűnőkbból, kik hamifflagot tűttenek?” (C iv v.), „*mikippeñ* moltes *azonkippeñ* vagon” (B iv v.) stb. A többi mű Sylvester János, Komjáthy Benedek, Weres Balázs és Székely István nevéhez fűződik. Komjáthy és Weres Balázs esetében ismét számos ellenpéldát találunk (az előbbi mintájában 24 középzárt az 5 zárt mellett, az utóbbiéban 12 középzárt a 6 zárt mellett). Székely István esetében következetesnek tűnik a zártság (csupán 3 *é*-ző alak a 17 *i*-zővel szemben), más változók azonban kizárják az ő szerzőségét (pl. nála sosem zárt a delativusi rag). Sylvester műveiben 31 zárt adat van, ellenpélda nélkül. Az ÚT. példáiból: „Miheleñ kedigleñ meg talallatok, *kóuetfigkippeñ* hozzatok meg” (A iiij r.), „Il illen beβíduel naponkid valo βolāfāban. Il inekekben, *kiuāltkippeñ* az virāg inekekben” (3z iiij r.) stb., a PC.-ből: „*Ekkyppen* alyyth mynketh thanwlñy” (49. lap) stb.

11. Az eddigieken kívül még számos olyan jelenség található a 308a-ban, amelyek azonosak a Sylvester-nyomtatványokban találhatókkal. Ezek rendszeres és módszeres összefoglalása külön tanulmány keretében lehet célszerű. Ez esetben csupán a névszójelezés és -ragozás azonosságait elemeztem. A felsorolt egyezések azonban már a továbbiak nélkül is alapot adnak arra, hogy valószínűsítsük Sylvester János szerzőségét.

Irodalomtörténeti, könyvészeti, eszmetörténeti vonatkozásokra szándékosan nem tértem ki, mert véleményem szerint a nyelvi egyezések bizonyító ereje jóval nagyobb, mint az egyébként is homályos Sylvester-életrajzból kikövetkeztethető tényeknek (ezekre l. BALÁZS 1958). Néhány fontos mozzanatot mégis meg kell említenem.

Az ajánlásban a nyomdász rejtélyes megjegyzést tesz, amelyből arra lehet következtetni, hogy a szöveget egy korábbi nyomtatvány alapján adta ki újra: „NAGij efzō es iambor iletheō Roffi Ianos Pūspōk fzōrzet imatfagos kōnuechket ez maftanij niomorult iōdōbe NAGYSA: Vram magamba vegheztem kü adnij, melliet twlem fok iambor hogij w i o n n a n d e a k b ő t ő k h e l m e g h n i o m t a t n a m g i a k o r t a v a l o k e r r i f f e l f o k f z ő r k i j u a n t” (A ij r., kiemelés tőlem). A deák betűkkel való nyomtatás minden bizonnyal arra utal, hogy a Stainhofer rendelkezésére álló nyomtatvány betűi nem voltak szokványosak. Véleményem szerint a kifejezés azt jelenti, hogy ’antikva betűtípussal’. Feltételezésem szerint az ÚT. nyomtatásakor is használt bastard készlettel (vö. VARJAS 1958) kinyomtatott szöveg alapján dolgozhatott a bécsi nyomdász, vagyis az ÚT.-mal közel egyidőben kiadott eredetiből. (A sárvár-újszigei nyomda betűíról l. még V. ECSEDY JUDIT nyomdatörténeti monográfiáit: 1999, 2004.)

De hol van ennek a nyomtatványnak nyoma a Sylvester-bibliográfiában? A kérdésre a választ Abádi Benedek egy levele adja meg, amelyet Nádasy Tamáshoz írt

1541. május 29-én. „Újdonságként – írja itt Abádi – megküldöm Nagyságodnak a tőlem legújabbán kinyomtatott *Cantiunculae*-t” (saját fordításában idézi BALÁZS 1958: 178, a levél közlése: ItK. 3: 94–5, az eredeti mondat: „Pro novitate misi vestrae magnificentiae Dominationi cantiunculas a me proxime excusas”, kiemelés tőlem). BALÁZS JÁNOS szerint egy korábban Sylvester által két levélben is említett nyomtatványról van szó, amelyben a Genezis verses tartalmi kivonatát készítették el (RMNy 1: 48., a levelek közlése: ItK. 3: 91–2, a latin nyelvű mondatok: „Legat itaque dominatio vestra magnifica nova carmina, legat tropos etc. cum per otium licebit. Huic addidi et cantiones Geneseos”, valamint „Reperi schedam inclusam litteris ejusdem, in qua scriptum erat, ut aliquot exemplaria mitterem cantionis, quae est velut epitome Geneseos”). Megjegyzi azonban, hogy GULYÁS PÁL (1931) a Sylvester által említett „cantió”-t, és az Abádi által említett „cantiunculae”-t különböző nyomtatványoknak tartja, amelyek közül egyik sem maradt fenn példányban. GULYÁS véleményéhez csatlakozva úgy gondolom, hogy az említett levélben előforduló „cantiunculas” pluralis accusativusi alak jelentheti John Fisher zsoltároskönyvét. Ez már csak azért is valószínűbb, mert Sylvester Nádasdynak az 1541. februári 13-ai levelével együtt küldött példányt a „cantió”-ból, tehát még ha indokolt is lett volna a szöveget három hónap elteltével újra kinyomtatni, abból a mecénásnak újabb példányt küldeni már aligha. Sejtésemet bizonyítani nem tudom, ám a tények egybehangzóan arra engednek következtetni, hogy az Abádi által Nádasdynak elűjságolt, bastard betűkkel kinyomtatott „cantiunculae” egy példánya kerülhetett Stainhoferhez (meglehet, hogy a Bécsben elhunyt Sylvester hagyatékából, csakúgy, mint az ÚT. egyik 1541-es eredetije), és ő újonnan, „deák betűkkel” (azaz antikva betűtípussal) kinyomtatta (mint az Újtestamentumot). Ebben az esetben az RMNy. 1: 308a jelű, a kolozsvári akadémiai könyvtárban őrzött nyomtatványtöredék a sárvárújszigei nyomda egy csupán említésből ismert nyomtatványának a második kiadása, egy eddig ismeretlen (azonosítatlan) magyar nyelvű Sylvester-szöveg.

Kulcsszók: Sylvester János, Caspar Stainhofer, névszóragozás, nyelvtörténeti korpuszvizsgálat, í-zés.

A hivatkozott irodalom

- BALÁZS JÁNOS 1958. Sylvester János és kora. Tankönyvkiadó, Bp.
- BORSA GEDEON 1969. Legújabbán előkerült XVI. századi magyarországi, illetve magyar nyelvű nyomtatványok. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968–69. OSZK, Bp. 207–16.
- V. ECSEDY JUDIT 1999. A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800. Balassi Kiadó, Bp.
- V. ECSEDY JUDIT 2004. A régi magyarországi nyomdák betűi és díszai. Hungaria typographica 1. Balassi Kiadó, Bp.
- GULYÁS PÁL 1931. A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és a XVI. században. OSZK, Bp.
- KALCSÓ GYULA 2007. Az elativusi, delativusi és ablativusi ragok vizsgálata a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliség első fél századában. Magyar Nyelv 282–300.

- KALCSÓ GYULA 2009. A névszóragozás egységesülése a XVI. századi magyar nyomtatványokban. Pandora Könyvek 21. Líceum Kiadó, Eger.
- KOROMPAY KLÁRA 1991. A névszóragozás. In: TNyt I: 284–318.
- KOROMPAY KLÁRA 1992: A névszóragozás. In: TNyt II/1: 355–410.
- MOLNÁR JÓZSEF 1963. A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között. Akadémiai Kiadó, Bp.
- TRÓCSÁNYI ZOLTÁN 1935. Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása. Akadémiai Kiadó, Bp.
- VARJAS BÉLA 1958. A sárvár-újszigeti nyomda betűtípusai. Irodalomtörténeti Közlemények 62/1: 140–51.

KALCSÓ GYULA

Could János Sylvester be the Hungarian translator of a printed fragment from Vienna?

This paper tries to prove that the text of the Stainhofer fragment, discovered by Gedeon Borsa in 1968, had been translated by János Sylvester. The proof is primarily based on an analysis of identical features of declension in the fragment and in Sylvester's texts, compared in each case with data from a representative digital corpus of 16th-century printed documents. The values of variables of inflected forms (e.g., stem final vowels of plural stems, the suffix of the inessive, or the forms of elative–delative–ablative triplets) invariably exhibit identity. In addition, some Sylvester-specific features (e.g. dialectal front vowel raising), as well as biographic and historical bibliographic data also show that the question in the title has to be answered in the positive.

Keywords: János Sylvester, Caspar Stainhofer, declension, historical corpus studies, dialectal front vowel raising.

GYULA KALCSÓ